

Участь київських військових губернаторів у секретних справах та розслідуваннях (1796-1832 рр.)

Розглядаються таємні справи київських військових губернаторів, які вони виконували протягом свого урядування. Більшість цих справ мали політичний характер і були пов'язані з польським рухом. Решта стосувалась внутрішньогубернських зловживань місцевої адміністрації, розслідувань щодо контрабанди, діяльності декабристів та масонських товариств. Зроблено висновки щодо місця таємних справ у діяльності київських військових губернаторів.

Ключові слова: військові губернатори, розслідування, контрабанда

Російська імперія постійно змушена була реагувати на внутрішні виклики з боку тої чи іншої соціальної чи національної верстви населення. Нагляд за останніми здійснювали як спеціально створювані для цього структури (таємні експедиції, міністерство поліції, третє відділення імператорської канцелярії, корпус жандармів), так і губернська влада на місцях. Представниками такої влади були також київські військові губернатори, які довгий час (1796 – 1832 рр.) становили найвищу владу на цій території.

В історичній літературі зазначена тема розглядалась у двох площинах: з акцентом на історії слідчого й карального апарату в Російській імперії або на губернській владі в центрі та на місцях. Серед дослідників, які приділили увагу першому аспекту слід відзначити Ф.Лур'є та І.Сімбірцева [1;4]. Ф.Лур'є простежив зміни в системі карного розшуку імперії Романових протягом XVIII – XX ст. І.Сімбірцев зосередив свою увагу на діяльності Третього відділення. Серед дослідників губернської влади на українських землях провідним фахівцем є В.Шандра. Її праці висвітлюють діяльність генерал-губернаторів на різних етапах функціонування цього інституту влади [14]. Слід також відзначити працю М.Рібакова, в якій дослідник не лише навів перелік всіх київських військових губернаторів з роками їхнього урядування, але й виклав своє пояснення впровадженню цієї посади й тим задачам які на неї поклалися урядом [3].

Метою статті є висвітлення питання щодо участі військових губернаторів, як одного з владних інститутів в Російській імперії, у розслідуванні секретних справ, веденні таємного нагляду, зборі тієї чи іншої інформації,

яка неофіційно цікавила царський уряд. Важливо відобразити, якою мірою реалізувався цей напрямок їхньої діяльності.

Посада київського військового губернатора існувала з 1796 р. по 1832 р. з перервою між 1812 – 1827 рр. [3,220]. На початку під владою останнього перебували Київська й Малоросійська губернії (1797 – 1799 рр.), з 1801 р. по 1812 р. Київська й Мінська, а в період 1827 – 1832 рр. лише Київська губернія. Після 1832 р. на теренах Правобережної України була утворена посада київського військового, подільського й волинського генерал-губернатора з владою над Київською, Подільською та Волинською губерніями [2,271].

Посада військового губернатора в Києві була впроваджена через три роки після приєднання території Правобережної України до складу Російської імперії. Населення цього регіону (навіть польська шляхта) не чинило збройного опору російським військам під час окупації. Втім, шляхта надовго залишилась неспокійним, непокірним й сумнівним вірогідним. Протягом майже сорока років, до першого польського повстання влада порізно ставилася до польського питання. Імператор Павло I, заступивши на російському престолі свою матір Катерину II, на відміну від останньої, більш приязно поставився до поляків, зробивши ряд поступок в галузі місцевого управління. Втім, це не значило, що уряд не стежив за поляками, особливо, за колишніми польськими військовими.

Одним з перших законодавчих актів Павла I, що стосувався інституту військових губернаторів, був указ про контроль останніх за видачею “подорожен” на проїзд через губернію, на виїзд чи в’їзд до неї [4,297]. Можливо, в такий спосіб влада прагнула, через довірених осіб (військові губернатори призначалися особисто імператором), стежити за пересуванням громадян всередині країни та поза її межами.

У 1798 р. київський військовий губернатор О.Беклешов видав наказ земським нижнім судам Київської губернії стежити за польськими військовими у відставці [5,арк.2]. Цей наказ не мав тривалої дії – вже за кілька місяців О.Беклешов фактично скасував його.

Військовий губернатор Києва повинен був наглядати за підозрілими (про це повідомлялось з Петербурга) іноземцями, що перебували в Київській чи Мінській губернії. Особливу увагу приділяли полякам, навіть тим, що були підданими Російської імперії. Відновлена французьким імператором Наполеоном I Польська держава у вигляді Варшавського герцогства мала профранцузькі настрої, що теж було небезпечним для Росії, враховуючи далеко не приятельські (подеколи відкрито ворогуючі) відносини з Францією.

У таємних зносинах київського військового губернатора з урядом неодноразово згадуються польські шпигуни, які перетинали польсько-російський кордон для здійснення диверсій та розвідки місцезнаходження провіантських магазинів та фортець російської армії, поширення анти-російських закликів серед місцевого населення. Заарештованих поляків, підозрюваних у шпигунстві, київський військовий губернатор відправляв до Санкт-Петербурга.

У 1811 р. у Києві сталась величезна пожежа на Подолі, внаслідок якої згоріла п’ята частина всіх будинків. Серед міщан ширилися чутки, що російський уряд, розуміючи неможливість підкорити цей колишній польський регіон, вирішив його просто знищити, аби він не дістався полякам. Київський військовий губернатор М.Милорадович особисто роз’їжджав по Києву і, ведучи бесіди з киянами, заспокоював останніх [6,арк. 25].

Майже постійно велось стеження за деякими поміщиками Київської губернії. Так, у 1830 р. київський цивільний губернатор повідомляв вій-

ськовому губернатору Б.Княжніну про припинення секретного нагляду за певними особами [12, арк. 1-5]. Цими особами були: Станіслав Федорович, Францишек Харланський, Петро Потоцький та Густав Олізар.

Протягом другого періоду функціонування київські військові губернатори мусили організувати стеження, а також, за певних випадків, вживати дії щодо масонів та учасників повстання декабристів. Безпосередньо за наслідками цього повстання та збройного виступу Чернігівського полку вони не мали справ, оскільки були призначені через рік після зазначених подій. Втім, військові губернатори мусили, за вказівкою з Петербурга, стежити за тими, хто був причетний до цих подій чи підозрювався як учасник таємних товариств.

Київський військовий губернатор активно співпрацював з шефом жандармів та начальником третього відділення генерал-адютантом О.Бенкендорфом. Губернія, яка знаходилась під його контролем, через різні обставини (наближеність до сухопутних та морських кордонів, наявність великої кількості не зовсім лояльного польського населення, проведення в Києві контрактів тощо) постійно перебувала під наглядом таємної поліції. Тому П.Желтухін, а згодом і Б.Княжнін (останній був призначений на посаду київського військового губернатора у 1829 р.), були змушені постійно контактувати з цими владними структурами. З власної ініціативи, київський посадовець нічого не здійснював у цьому плані. Зазвичай, його дії були відповіддю на запити О.Бенкендорфа, міністра внутрішніх справ, міністра фінансів, цесаревича Костянтина Павловича тощо.

Начальник третього відділення, незважаючи на те що він очолював корпус жандармів, часто просив П.Желтухіна стежити за тим чи іншим підозрілим суб'єктом. Це міг бути генерал, місцевий поміщик чи іноземець. Київський військовий губернатор у такому випадку не залучав чиновників з власної канцелярії. Для цього він використовував земських ісправників з нижніх земських судів тих повітів, де перебували підозрювані. Ймовірно, в такий спосіб намісник намагався не привернути увагу тих, за ким стежили ці чиновники. Останні повинні були постійно звітувати військовому губернатору Києва про власні спостереження. Намісник, у свою чергу, повідомляв про це О.Бенкендорфу, який передавав цю інформацію імператору.

Іноді наказ про нагляд за конкретною особою надходив від начальника головного штабу – І.Дібіча. Так, у 1827 р. останній звернувся до київського військового губернатора П.Желтухіна з проханням простежити за генерал-майором Орловим, який був причетний до участі у таємних товариствах [10,7]. Останній збирався приїхати до свого тестя генерала від кавалерії Раєвського в село під Чигирином, який теж перебував під наглядом. Орлов нібито збирався звідти прямувати в Одесу із наміром залишити Росію. Петро Федорович повинен був за ним стежити й не дати йому це зробити. Київський високопосадовець наказав чигиринському городничому, маршалу чигиринського дворянства та чигиринському земському ісправнику встановити нагляд за генерал-майором Орловим. Згодом виявилось, що в маєток до Раєвського приїхали француз Фурньє та граф Олізара, які теж перебували під таємним наглядом. Чигиринські посадовці сумлінно виконували доручене завдання, повідомляючи про стан справ П.Желтухіну. Врешті-решт Петро Федорович надіслав листа Орлову, в якому запропонував йому залишити маєток свого тестя та повернутися в свої володіння.

Військові губернатори долучалися також до розслідування звичайних карних справ. Зазвичай, таємними справами, що мали карний характер, були справи пов'язані з контрабандою чи з іншими забороненими в Російській імперії речами. Так, у 1810 р. М.Милорадович отримав повідомлення про вантаж міді, який перевозився таємно возом з Москви в напрямку Радзивілова, де перебувала митниця [6,арк.27]. На розшук цього воза був відправлений "частний" пристав м.Києва Гуленко. Останньому наказувалось, розшукавши цей віз, не розкривати себе а повідомити про місцезнаходження вантажу місцеву владу.

Київський військовий губернатор був залучений також до з'ясування справи щодо фальшивого таврування контрабандних товарів. Цікавим є такий аспект цієї справи. Міністерство фінансів, яке займалося цим, відправило на Правобережну Україну спеціального чиновника колезького радника Домогацького [9,арк.1-2]. Останній мав розслідувати цю справу. Його дії були настільки активними, що викликали незадоволення місцевого губернського начальства. Новопризначений київський військовий губернатор П.Желтухін звертався до міністра фінансів Є.Канкріна із проханням перевести Домогацького в іншу губернію. Манера, з якою Петро Федорович звернувся до Є.Канкріна – відсутність якихось серйозних звинувачень, прохання не оприлюднювати це звернення – викликає певні підозри щодо особистої зацікавленості високопосадовця в цьому питанні [9,арк.1-2]. Міністр фінансів задовольнив це прохання, і Домогацького зняли з посади [10,арк.5-6].

Справа щодо фальшивого таврування контрабандних товарів тривала також за часів урядування в Києві військового губернатора Б.Княжніна. У вересні 1830 р. чиновник з особливих доручень Міністерства фінансів титулярний радник Муравйов доповідав йому про прибуття групи угорців, за якими вже таємно стежили [13,арк.1]. Наводився також перелік імен цих торговців. Б.Княжнін, у свою чергу, звернувся до київського поліцейського, щоб він наказав місцевим поліцейським перевірити ці товари. Поліцейський мав в усьому радитись з Муравйовим. Втім, знайти нелегальний товар поліцейським не вдалось.

Київський військовий губернатор особисто зносився з міністром поліції, військовим міністром та отримував від них листи. Використовуючи таємне листування, військовий міністр здійснював нагляд за станом провіантських магазинів та фортець у підпорядкованих київському військовому губернатору губерніях, а останній подавав звіти про виконання доручень, пов'язаних з попередніми справами. Він повинен був також наглядати за мешканцями підпорядкованих йому губерній, виявляючи незадоволення царським урядом. За потреби їх заарештовували. Виконання таємних справ київський військовий губернатор доручав приватним приставам. У 1810 р. київський військовий губернатор М.Милорадович відправив до Подільської губернії київського "частного" пристава. Останній мав зв'язатися з двома братами – поміщиками Собанськими, які висловлювали незадоволення російською владою, критикували уряд й нібито збирались втекти за кордон [6,арк.24]. Інший офіцер – майор Бойсман повинен був зблизитись з Собанськими, увійти до них у довіру, дізнатися про деталі плану втечі, а на кордоні видати їх місцевій владі.

В грудні 1827 р. цесаревич Костянтин Павлович повідомив П.Желтухіну про те, що на час проведення контрактів до Києва збираються приїхати з Польщі та Правобережних губерній відомі картярі [11,арк.30]. Ці шляхтичі планували грати на великі гроші, що було заборонено на той час в Росії. Київський військовий губернатор влаштував

нагляд за приїжджими, відправив список з іменами цих гравців до київського поліцмейстера з наказом стежити за ними в разі приїзду до міста. Поліцмейстер постійно доповідав П.Желтухіну про результати спостережень своїх підлеглих. До київського високопосадовця звертався також волинський цивільний губернатор з проханням повідомити про від'їзд з Києва деякого з цих картярів. Втім, більшість шляхтичів з цього списку так і не приїхала. Інші не ризикнули влаштувати серйозні ігри. До того ж, Петро Федорович, викликавши одного з них – підпоручика Швейковського – до себе на зустріч, порадив йому та іншим утриматись від протизаконних дій [11,арк.35]. Це й було виконано Швейковським та рештою гравців.

З приходом до влади Миколи I, все частіше новопризначені посадовці долучались до розслідувань внутрішньогубернських махінацій місцевої адміністрації. В цих розслідуваннях були задіяні також київські військові губернатори, функціонування яких у 1827 р. імператор Микола I відновив. Київським військовим губернатором було призначено генерал-лейтенанта П.Желтухіна. Йому було дано доручення імператора щодо необхідності виявити зловживання на території Слобідсько-української губернії з боку місцевої влади [8,арк.3]. Він мав не сам цим займатись, а разом з правителем власної канцелярії. Новопризначений правитель канцелярії повинен був приїхати попередньо до Харкова з Курської губернії. П. Желтухін надсилав листи до харківського поштового відділення на ім'я свого підлеглого з вказівками, як тому поводитися на місці і на що звертати увагу. Київський військовий губернатор збирався і сам незабаром прибути до Харкова. Втім, ця справа була передана до рук іншого чиновника.

Взагалі, на момент приїзду до Києва П.Желтухіна, в губернії відбувались численні зловживання на губернському рівні. Ще під час перебування в Петербурзі Петро Федорович отримував від різних чиновників повідомлення про внутрішньогубернські негаразди підпорядкованої йому території. В квітні 1827 р. О.Бенкендорф у листі до П.Желтухіна розповів про чиновника київського губернського правління секретаря Жандра, замішаного у хабарництві та використанні влади для своїх потреб [7,арк.1-3]. Дізнавшись про призначення до Києва військового губернатора та напередодні приїзду П.Желтухіна, титулярний радник Жандр почав поводитись обережніше. Він припинив брати хабарі, почав скромніше жити, не привертати уваги й намагався випросити у київського цивільного губернатора Ковальова дозвіл на звільнення з посади у зв'язку з погіршенням здоров'я. Втім, це його не врятувало від судового розслідування [7,арк.17].

З огляду на наведену вище інформацію, можна зробити наступні висновки. Безперечно, слід відзначити той факт, що військові губернатори як представники імператора на місцях, як найвища влада в губернії залучались до виконання найрізноманітніших задач від стеження за ймовірними контрабандними товарами до розслідувань зловживань губернської адміністрації. Незважаючи на те, що Київська губернія входила тривалий час до складу Речі Посполитої і що на її теренах проживала велика кількість польської шляхти, яка зберігала надії на відновлення власної державності, київський військовий губернатор не мав ані офіційного ані таємного припису постійно стежити за настроями поляків і доповідати про це у звітах. Час від часу намісники здійснювали деякі акції заради забезпечення від заворушень, як у 1798 р. чи у 1811 р., проте це не набуло систематичного характеру. Треба відзначити, що на губернському рівні тривалий час не існувало спеціального установи, яка б займалася таємними справами. За потреби, військові губернатори залучали до виконання тієї чи іншої

задачі місцевих чиновників, часто з київської поліції. Навіть з утворенням Корпусу жандармів і поділом Російської імперії на округи, київські військові губернатори все одно часто залучали київське чи повітове чиновництво. Не простежується також наявність у військових губернаторів мережі інформаторів. За потреби встановлювався нагляд за підозрілими особами. Втім це ще набуло таких масштабів як в наступні десятиліття.

Джерела та література

1. *Лурье Ф.* Политический сыск в России. 1649-1917 – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 400 с.
2. *Полное собрание законов Российской империи.* – Т.24. (1796-1798). – 1 собр. – СПб, 1830. – 872 с.
3. *Рибаків М.О.* Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: “Кий”, 1997. – 374 с.
4. *Симбирицев И.* Третье отделение. Первый опыт создания профессиональной спецслужбы в Российской империи. 1826-1880. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 383 с.
5. *Центральный державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України).* – Ф.533. – Оп.1а. – Спр.23.
6. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.1. – Спр.1227.
7. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.2.
8. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.3.
9. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.16.
10. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.22.
11. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.24.
12. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.69.
13. *ЦДІАК України.* – Ф.533. – Оп.4. – Спр.56.
14. *Шандра В.С.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – 427 с.

Романцов В.Н., Романцов А.В. Участие киевских военных губернаторов в секретных делах и расследованиях (1796-1832)

Рассматриваются секретные дела киевских военных губернаторов, которые они исполняли, находясь на своей должности. Большая часть этих дел имела политический характер и была связана с польским движением. Остальные дела касались злоупотреблений на губернском уровне, контрабанды, деятельности декабристов и масонских обществ.

Ключевые слова: военные губернаторы, расследования, контрабанда.

Romantsov, V.M., Romantsov, O.V. Participation of Kyiv military governors in secret affairs and investigations (1796-1832)

The article considers non-official activity of the governors during their residing the post. Most part of this activity was of the political nature and connected with the Polish movement. The rest affairs deals with abuses on local level, contraband, Decembrists' activity and masons' brotherhoods.

Key words: military governors, investigations, contraband.